

Rafał Kubicki

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

ORCID 0000-0003-3057-1421

Hierarchia wartości a zachowania dewiacyjne młodzieży

Wprowadzenie

W życiu każdego młodego człowieka nieodzownym elementem jest proces wartościowania niemal wszystkiego, co znajduje się w jego otoczeniu. W aspekcie prakseologicznym jest to sztuka dokonywania ciągłych wyborów tego co jest dla jednostki cenne, o co warto zabiegać poświęcając swój czas i energię.

Przez „wartość” rozumie się na ogół to wszystko, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest zarazem godne pożądania i stanowi zazwyczaj cel dążeń ludzkich. Rozumiana w ten sposób wartość uchodzi często za kryterium oceny osób, rzeczy, zjawisk, norm, wartości, zasad, a tym samym stanowi podstawę uznania czegoś za dobre lub złe. Z punktu widzenia młodego człowieka proces wartościowania pomaga w partycypowaniu w świecie wartości poprzez ukierunkowanie zachowań w poszczególnych sytuacjach społecznych i w efekcie dokonywania codziennych wyborów, które są zgodne lub też sprzeczne z obowiązującymi normami moralnymi i prawnymi.

Mieczysław Łobocki zwraca uwagę, że jedną z głównych przyczyn zła istniejącego w świecie był i jest brak świadomości moralnej i stopień wrażliwości, czyli lekceważenie i nierespektowanie podstawowych wartości ogólnoludzkich. Wymownym tego wyrazem jest jego zdaniem dająca się zaobserwować obojętność wobec uniwersalnych wartości, a także im jawne sprzeniewierzenie się¹.

¹ M. Łobocki, *Wybrane problemy wychowania*, Wyd. Uniwersytet M. C. Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 24.

Uczestnictwo młodzieży w szeroko rozumianym zakresie dewiacji społecznej w każdym społeczeństwie stanowi bardzo trudny problem. Im częściej młode roczniki wybierają alternatywne zachowania, tym bardziej zagrożony jest rozwój psychospołeczny danego społeczeństwa. Śledzenie zatem ewolucji przestępczości, szczególnie młodzieży, ma wielkie znaczenie nie tylko dla kryminologii i ogólnej polityki prewencyjnej państwa, ale również dla psychologii i socjologii przestępczości oraz nauk pedagogicznych (resocjalizacji). Badanie tego zjawiska dostarcza nie tylko ważnych wniosków o rozwoju moralnym młodzieży w danych okresach historycznych, ale przyczynia się w dużym stopniu do poznania ewolucji osobowości zaburzonej w kierunku przestępczości oraz czynników determinujących skalę tego zjawiska zarówno kontekście indywidualnym jak i społecznym.

Szczególnym rodzajem zainteresowania badaczy cieszy się grupa wiekowa młodzieży jako ta, której uczestnictwo w szeroko rozumianym zakresie dewiacji społecznej jest coraz wyraźniej spostrzegane i coraz dotkliwiej przez to społeczeństwo odczuwane. Dlatego też zagadnienie obecności w życiu społeczeństwa polskiego zjawiska przestępczości młodzieży było przedmiotem wielu badań i analiz socjologicznych, kryminologicznych, pedagogicznych i psychologicznych (por. J. Jasiński - 1975, 1978, B. Hołyst - 1977, 1981, 2007, K. Ostrowska - 1981, 1992, A. Siemaszko - 1979, 1987, por. J. Kwaśniewski i A. Kojder - 1979, M. Konopczyński i L. Pytka - 1986, T. Sołtysiak - 1993, 1995, E. Bielicki - 1995). Natomiast opis orientacji wartościującej wśród młodocianych przestępców i analiza wartości w aspekcie etiologii kryminalnej były przedmiotem badań m.in. E. Bielickiego (1995).

Zjawisko demoralizacji i przestępczości młodzieży.

Analizując na podstawie dostępnych danych statystycznych rozmiary i dynamikę przejawów demoralizacji i czynów karalnych popełnionych przez młodzież za lata: 2000 – 2015 należy wskazać, na znaczny wzrost w pierwszych latach analizowanego okresu (tj. 2000 – 2007) liczby nieletnich sprawców czynów karalnych (z 34545 w roku 2000 do 47293 w roku 2007), tj. o blisko 37%. Natomiast stopniowy spadek tej

liczby w latach kolejnych, tj. 2008 - 2015 jest konsekwencją niżu demograficznego i nie wynika ze spadku skali zjawiska².

W całym analizowanym okresie 16 lat zachowania z zakresu demoralizacji zarówno wśród nieletnich chłopców, jak i dziewcząt mają tendencję rosnącą, ponieważ zwiększyła się i liczba chłopców (o 3 383 osoby) i dziewcząt (o 3 263 osoby), które stanęły przed sądem w związku ze stwierdzonymi przypadkami przejawów demoralizacji.

Odnosząc się do skali zjawiska czynów naruszających normy prawne przez osoby nieletnie w analizowanym okresie, to w latach: 2000–2004 nieletnich chłopców, sprawców czynów karalnych przybyło o 1 660, a ich liczba na koniec tego okresu wyniosła 24 652. Natomiast od roku 2005 obserwujemy tendencję spadkową (w latach 2005–2015 spadek o 11 730. W przypadku nieletnich dziewcząt, które dopuściły się czynów karalnych największą ich liczbę zanotowano w 2009 roku, tj. 4 500. Zestawiając nieletnie sprawczynie czynów karalnych z 2000 roku, których było wówczas 2 675, z tymi z 2015 roku, których łączna liczba wyniosła 3 466, zauważalny jest istotny wzrost o 29,6%, odwrotnie jak w przypadku chłopców³.

Analiza nieletnich ogółem w związku z wybranymi rodzajami czynów karalnych wykazała, że najbardziej dominującym rodzajem czynów karalnych, jakich dopuścili się nieletni są przestępstwa przeciwko mieniu, w tym zwłaszcza: kradzież cudzej rzeczy (art. 278 kk), kradzież

² Analiza danych statystycznych dotyczących liczby urodzeń w poszczególnych rocznikach wykazała, że liczba osób urodzonych w 1987 roku (13-latków w 2000 roku) w porównaniu do osób urodzonych w 2001 roku (13-latków w 2015) zmniejszyła się o 212 778 osoby (spadek o 36,7%); liczba osób urodzonych w 1986 roku (14-latków w 2000 roku) w porównaniu do osób urodzonych w 2000 roku (14-latków w 2015) zmniejszyła się o 232 176 osoby (spadek o 38,1%); liczba osób urodzonych w 1985 roku (15-latków w 2000 roku) w porównaniu do osób urodzonych w 1999 roku (15-latków w 2015) zmniejszyła się o 272,759 osoby (spadek o 41,8%); liczba osób urodzonych w 1984 roku (16-latków w 2000 roku) w porównaniu do osób urodzonych w 1998 roku (16-latków w 2015) zmniejszyła się o 280 853 osoby (spadek o 41,8%); liczba osób urodzonych w 1983 roku (17-latków w 2000 roku) w porównaniu do osób urodzonych w 1997 roku (17-latków w 2015) zmniejszyła się o 278 215 osoby (spadek o 40,6%). Więcej: *Wyniki badań bieżących. Stan i struktura ludności na dzień: 31 XII 2000 i 31 XII 2015*, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>.

³ Dynamika przejawów demoralizacji i popełnionych czynów karalnych wśród nieletnich dziewcząt i chłopców w latach 2000–2015. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wydziału Statystycznej Informacji Zarządczej Departamentu Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości.

z włamaniem (art. 279 kk), rozbój (art. 280 kk), kradzież rozbójnicza (art. 281 kk) i wymuszenie rozbójnicze (art. 282 kk). Niepokojące jest to, że na przestrzeni analizowanych 16 lat wzrosła liczba nieletnich, którzy dopuścili się przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, czyli z katalogu przestępstw, w którym znajduje się zabójstwo (art. 148 kk), uszczerbek na zdrowiu (art. 156 i 157 kk), udział w bójce lub pobiciu – art. 158 i 159 kk. Analiza danych wykazała, że w 2000 roku nieletni ci stanowili 14,4% ogółu wszystkich sprawców czynów karalnych, natomiast w 2015 roku w ten rodzaj przestępstw wpisała się już jedna czwarta wszystkich nieletnich sprawców czynów karalnych⁴.

W ostatnich latach nastąpiła również eskalacja sięgania po środki odurzające i psychoaktywne, w tym po nowe narkotyki, czyli tzw. „dopalacze” przez dzieci i młodzież. Tylko w lipcu 2015 roku całą Polskę obiegła informacja o masowych zatruciach dopalaczami. Obserwuje się zwrot w kierunku palenia, wdychania i połykania substancji psychoaktywnych. W ostatnich latach prawie czterokrotnie wzrosła liczba osób używających amfetaminy, a liczba osób używających marihuany – dwukrotnie. Wokół narkotyków i uzależnienia powstało wiele mitów. Wśród młodzieży krążą legendy o wspaniałych „podróżach” narkotycznych i „wynałazkach”, natomiast tworzeniem wspomnianych mitów zainteresowani są przede wszystkim producenci i dealerzy”⁵.

Analiza zebranych danych⁶ wskazuje, że nastąpił znaczny wzrost liczby nieletnich, którzy dopuścili się przestępstw z naruszeniem przepisów ustaw o przeciwdziałaniu narkomanii, których w 2000 roku było 470, a w 2015 roku już 1 729. Oznacza to, że we wskazanym okresie nastąpił wzrost aż o 1 259 osób, tj. o 267,9%! Jak wynika z danych zawartych w opublikowanym raporcie Ministerstwa Sprawiedliwości, w 2004 roku odnotowano gwałtowny wzrost nieletnich, którzy mieli kontakt

⁴ Rozmiary popełnionych czynów karalnych przez nieletnie dziewczęta i chłopcy w latach 2000–2015 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wydziału Statystycznej Informacji Zarządzej Departamentu Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości

⁵ Wilczyńska-Kwiatek A., Bargiel-Matusiewicz K., *Młodzież w obliczu zagrożeń społecznych*, w: (red.) B. Gulla, M. Wysocka-Pleczyk, *Przestępczość nieletnich*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 27.

⁶ Przestępstwa związane z narkomanią – *Ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 roku o przeciwdziałaniu narkomanii* (Dz.U. 1997 Nr 75, poz. 468) oraz *Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu narkomanii* (Dz.U. 2005 Nr 179, poz. 1485). Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wydziału Statystycznej Informacji Zarządzej Departamentu Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości.

z narkotykami i innymi środkami odurzającymi. Tego typu środki zażywało około 75% wszystkich nieletnich chłopców i ponad 60% nieletnich dziewcząt przebywających w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich. Popularne wcześniej wacchanie klejów i wdychanie oparów, rozpuszczalników i innych substancji chemicznych dających efekt odurzenia młodzież zastąpiła narkotykami w czystej formie lub innymi środkami psychoaktywnymi, które silnie uzależniają⁷. Niepokojące są też dane dotyczące wieku pierwszego kontaktu z alkoholem i narkotykami. W wielu opracowaniach można spotkać tezę, że najbardziej zagrożone narkomanią są osoby pomiędzy 13 a 18 rokiem życia. Z badań przeprowadzonych wśród łódzkich gimnazjalistów i uczniów szkół średnich wynika, że z ogółu badanych, którzy co najmniej raz sięgnęli po narkotyki, 5% stanowią 12-latkowie, 15% 14-latkowie, ponad 1/3 (35%) to 16-latkowie, a prawie połowa (48%) ma 18 lat⁸. Z badań Moniki Noszczyk-Bernasiewicz prowadzonych wśród nieletnich wychowanków czterech zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich wynika, że najniższy wiek inicjacji narkotykowej przypadł na 9-ty rok życia. W przypadku inicjacji alkoholowej wynosił on 8 rok życia, a najmłodszy wychowanek, który trafił do izby wytrzeźwień nie miał ukończonych 13 lat⁹.

Agnieszka Wilczyńska-Kwiatek i Kamilla Bargiel-Matusiewicz pisząc na temat zagrożeń społecznych, na jakie narażona jest współczesna młodzież, do najczęściej występujących zachowań bezprawnych wśród dzieci i nastolatków zaliczyły przede wszystkim:

- stosowanie agresji i przemocy wobec rodziny,
- przejawianie zachowań agresywnych na terenie szkoły w postaci bójek, niszczenia mienia czy też zastraszania innych uczniów,

⁷ *Raport o schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych. Informacja o podstawowych problemach*. Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Nadzoru nad Wykonywaniem Orzeczeń. Warszawa 2005, s. 9. Dokument elektroniczny, <http://ms.gov.pl/aktual/raport.rtf>.

⁸ Wilczyńska-Kwiatek A., Bargiel-Matusiewicz K., *Młodzież w obliczu zagrożeń społecznych*, w: (red.) B. Gulla, M. Wysocka-Pleczyk, *Przestępczość nieletnich*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 22-23.

⁹ Noszczyk-Bernasiewicz M., 2014, *Funkcjonowanie szkolne nieletnich przed umieszczeniem w placówce resocjalizacyjnej – komunikat z badań*, w: (red.) A. Rzymelka-Frackiewicz, *Współczesna szkoła w następstwie przemian społeczno-kulturowych. Studia i refleksje socjopedagogiczne*, Wyd. Edukacyjne AKAPIT, Toruń, s. 139.

- wchodzenie na drogę przestępczą, co swój początek ma w popełnianiu drobniejszych wykroczeń przez akty wandalizmu, używanie narkotyków, dokonywanie ucieczek po wykroczenia poważne,
- dokonywanie samouszkodzeń, aktów autoagresji w tym samobójstw, które są jedną z istotniejszych przyczyn zgonów wśród osób młodych,
- przynależność do gangów¹⁰.

Z kolei Anna Marzec-Tarasińska uważa, że najbardziej podatna na presję grupy rówieśniczej w zakresie sięgania po alkohol i narkotyki, ale również pod kątem dokonywania czynów karalnych jest młodzież pozbawiona wsparcia ze strony bliskich, tj. rodziców (opiekunów). Analiza środowiska rodzinnego nieletnich zawarta w *Raporcie o schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych*¹¹ wykazała, że z rodzin dysfunkcyjnych o podłożu patologicznym pochodzili w zasadzie wszyscy nieletni. Zdaniem autorów tego raportu stanowiło to istotny czynnik przyspieszający niedostosowanie społeczne¹².

Przedstawione dane statystyczne oraz wyniki badań wskazują nie tylko na zmiany ilościowe w zakresie przestępczości nieletnich, lecz również na współwystępowanie z badanym zjawiskiem przeobrażeń jakościowych i są to przede wszystkim:

- Zwiększony udział dziewcząt w ogólnej liczbie nieletnich sprawców czynów karalnych oraz przejawianej demoralizacji (w roku 2000 było ich 13%, a w roku 2015 już 27%).
- Znaczny wzrost w latach 2000–2015 liczby zachowań z zakresu demoralizacji i to niezależnie od płci (o 74,8%) oraz spadek liczby nieletnich sprawców czynów karalnych (o 36,1%). Ostatnia tendencja nie dotyczy nieletnich dziewcząt, wśród których nastąpił wzrost czynów karalnych (o 29,6%). Spadek liczby popełnianych czynów karalnych generowany był wyłącznie przez chłopców.

¹⁰ A. Wilczyńska-Kwiatek, K. Bargiel-Matusiewicz, *Młodzież w obliczu zagrożeń społecznych*, w: (red.) B. Gulla, M. Wysocka-Pleczyk, *Przestępczość nieletnich*, Wyd. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2009, s. 26.

¹¹ *Raport o schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych. Informacja o podstawowych problemach*. Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Nadzoru nad Wykonywaniem Orzeczeń. Warszawa 2005, s. 9. Dokument elektroniczny, <http://ms.gov.pl/aktual/raport.rtf>, s. 9.

¹² Marzec-Tarasińska A., *Wsparcie społeczne młodzieży zażywającej środki odurzające*, w: (red.) Z. Palak, Z. Bartkiewicz, *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 230.

- Popełnianie przez nieletnich największej liczby przestępstw przeciwko mieniu, w tym zwłaszcza kradzieży cudzej rzeczy, szczególnie że liczba tych czynów w ogólnej statystyce liczby przestępstw stwierdzonych z roku na rok maleje. Niepokoić może również tendencja dotycząca nieletnich, którzy dopuścili się przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, których na przestrzeni 16 lat ciągle przybywało. Ujawniona tendencja świadczy o rosnącej brutalizacji zachowań nieletnich.
- Prawie trzykrotny wzrost w analizowanym okresie liczby nieletnich, którzy dopuścili się tzw. przestępstw narkotykowych.

Hierachia wartości a zachowania dewiacyjne młodzieży

Głębsze rozumienie wartości możliwe jest w świetle przyjętej lub specjalnie opracowanej teorii nie tylko odnoszącej się do tego, czym są wartości, ale dotyczącej ich klasyfikacji, różnego rodzaju uwarunkowań, wpływu na zachowanie, w tym przestrzeganie lub łamanie norm prawnych, a także możliwości wykorzystania posiadanej wiedzy w procesie wychowania młodych ludzi.

W literaturze znane są różne teorie wartości, np. teoria G. W. Allporta, M. Rokeacha, Ch. Morrisa oraz A. H. Masłowa i C. R. Rogersa. Wszystkie one podkreślają znaczący wpływ preferowanych przez jednostkę wartości na jej zachowanie. Niekiedy badacze poprzestają na stwierdzeniu, że wartości pozostają we wzajemnym konflikcie, czasami twierdzą po prostu, że mają one hierarchiczny charakter. Jedno i drugie założenie występuje chociażby w koncepcji Milltona Rokeacha, która stanowi podstawę wielu badań nad wartościami. Twierdzenie o hierarchicznej strukturze jest przez Rokeacha włączone do definicji systemu wartości i jest podstawową jego cechą. Píše on wprost, iż: „system wartości stanowi organizację hierarchiczną – rangowe uporządkowanie ideałów lub wartości w kategoriach ważności”¹³. Mówiąc inaczej, pojęcie systemu wartości sugeruje rangowe uporządkowanie wartości wzdłuż kontinuum ważności. Rozważania te wnoszą istotny wkład do naszej wiedzy na temat systemów wartości. Cenny wydaje się zwłaszcza następujący ich fragment: „biorąc pod uwagę przeprowadzone rozróżnienie wśród wartości instrumentalnych i

¹³ J. Ciecuch, *Kształtowanie się system wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Wyd. Liberi Libri, 2013, s. 30.

ostatecznych, można przyjąć istnienie dwóch oddzielnych systemów wartości: instrumentalnych i ostatecznych, każdego o własnej rangowo uporządkowanej strukturze i bez wątplenia funkcjonalne i poznawczo powiązanego z drugim”¹⁴.

W psychologii prekursorem badań nad wartościami był G. Allport, którego podobnie jak M. Rokeacha, interesował wpływ wartości na egzystencję zarówno jednostek, jak i całych grup społecznych. Allport, mówiąc o wartościach, wskazuje na przekonania człowieka, wyznaczające jego wybory, decyzje życiowe i sposób postępowania. Wartościom według niego są podporządkowane także postawy ludzkie, „ponieważ traktuje je jako motywy ukierunkowujące działania celowe, a cele działania prowadzą się do wartości”¹⁵. Jednocześnie Allport wskazuje na fakt, że wartości tworzą układ hierarchiczny i że nie wszystkie one dają się łatwo realizować, pomimo posiadanych preferencji. Inspiracją dla Allporta była teoria Maxa Schellera, który w swej głęboko humanistycznej koncepcji podkreślał szczególną rolę emocji oraz intencjonalnych przeżyć w poznawaniu, doświadczaniu i wychowaniu do wartości. Był on bowiem przekonany, że człowiek odkrywa siebie jedynie w przeżywaniu emocjonalnym. Podzielił wartości opierając się na kryterium treści i wyróżnił: wartości hedonistyczne, witalne (życiowe), duchowe i religijne. Według Schellera, każdej wartości odpowiada pewien wzorzec osobowy, zaś działanie moralnie słuszne polega na przedkładaniu wartości wyższej nad niższą wykorzystując kryteria umożliwiające ich odróżnianie, którymi są: długość trwania, głębia (intensywność) satysfakcji z przeżywania danej wartości, względna niezależność (wartość niższa warunkuje osiągnięcie wartości wyższej); niewyczerpywalnych (wartość wyższa może być ogólnodostępna, jest niepodzielna i nie da się jej roztrwonić); oderwanie od zmysłów i materialnej podstawy (wartość wyższa ma słabsze podstawy materialne – stąd „odwrotność mocy”). Na podstawie powyższego podziału Allport ułokował wartości w sześciu wyodrębnionych typach osobowości i wyróżnił: typ teoretyczny – uznawanie prawdy, intelektualizmu, krytycyzmu oraz indywidualizmu; typ ekonomiczny – koncentracja na wartościach użytkowych, oszczędność, praktyczność, utylitaryzm; typ estetyczny – dążenie do nadania zachowaniom pięknej, harmonijnej formy; typ społeczny –

¹⁴ Tamże, s. 28.

¹⁵ P. Oleś, *Wartościowanie a osobowość, psychologiczne badania empiryczne*. Redakcja Wydawnictw KUL, 1989, s. 31.

uznawanie za wartości naczelnie miłości, pomocowości i szacunku do drugiego człowieka; typ polityczny – dążenie do władzy, siły, kierowania innymi ludźmi; typ religijny – ukierunkowanie na rozwój duchowy¹⁶.

Jednakże M. Rokeach zauważył, że sześć wyróżnionych przez Allporta typów osobowości nie pozwala na różnicowanie ludzi w sposób wystarczający. Wypracowana przez niego teoria inspirowana była koncepcją wartości jako standardów zachowania Williamsa oraz koncepcją wartości, jako godnych pożądania środków lub celów Kluckhohna¹⁷. Rokeach definiował wartości jako trwałe przekonania dotyczące tego, co pożądane. Przekonanie natomiast postrzegał nie tylko jako kategorię definiującą wartości, ale także podstawową jednostkę opisu osobowości. Podkreślał, że preferencje są charakterystyką względnie stałą, ale w pewnych sytuacjach, pod wpływem określonych okoliczności mogą one zostać przewartościowane. Jego zdaniem, rozbieżność między deklaracjami a urzeczywistnianiem wartości jest skutkiem niedostatecznego rozpoznania wartości już realizowanych i cenionych, stopnia sprawności umysłowych i wykonawczych oraz poziomu wiedzy o sobie i świecie. Według M. Rokeacha wartości szczególnie preferowane przez człowieka są częścią jego filozofii życia. Pełnią funkcję regulującą zaspokajanie jego potrzeb, wyznaczają sposób i kolejność ich zaspokajania, wpływają na plany życiowe, samoocenę oraz ocenę wyników działań własnych i innych osób.

Badania nad hierarchiami wartości zarówno młodzieży, jak i osób dorosłych ukazują ich strukturalną zmienność. W latach 30-tych XX wieku na szczycie hierarchii wartości młodzieży dorastającej w okresie międzywojnia widniała *szłuzba społeczeństwu*¹⁸. Ten trend obecny był także w latach 60-tych i 70-tych minionego stulecia¹⁹. W tym okresie, pomimo tego, że w hierarchii wartości wysokie miejsca zajmowały jeszcze: *autorytet*, *patriotyzm* i *aktywność społeczna*, pojawiła się niewielka tendencja do przedkładania wartości osobowych nad

¹⁶ J. Ciecuch, *Kształtowanie się system wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Wyd. Liberi Libri, 2013, s. 19-27.

¹⁷ Tamże, s. 28.

¹⁸ Pieter J., *Psychologia filozoficznego światopoglądu młodzieży*, w: (red.) S. Szuman, J. Pieter, H. Weryński, *Psychologia światopoglądu młodzieży*, Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, Warszawa 1933, s. 215.

¹⁹ Olszak-Krzyżanowska B., *Młodzież wobec nowych wyzwań. Wartości, orientacje i cele życiowe zielonogórskich maturzystów*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra, 1992, s. 33-34.

społecznymi i materialnymi²⁰. Na przełomie lat 80-tych i 90-tych XX wieku, wraz z globalizacją oraz przeobrażeniami ustrojowymi i społeczno-gospodarczymi, wyraźnie zmieniła się dominująca hierarchia wartości. Wówczas preferencyjne miejsca zajęły: *pokój na świecie, ciekawa praca, bezpieczeństwo kraju i życie rodzinne*. Zaobserwowano także tendencję do postępującego osłabiania preferencji wartości związanych z grupą większą niż rodzina²¹.

W świetle wyników badań M. Czerwińskiej-Jasiewicz²² oraz J. Ciecucha²³, w zbiorze wartości ostatecznych najbardziej cenione przez osoby dorastające i dorosłe (niezależnie od płci i wieku) są: *bezpieczeństwo rodziny, dojrzała miłość, wolność, mądrość i szczęście* oraz wartości instrumentalne, takie jak: *kochający, uczciwy i odpowiedzialny*. W hierarchii wartości ostatecznych najniżej usytuowane są: *życie pełne wrażeń, uznanie społeczne i świat piękna*, zaś w zbiorze wartości instrumentalnych *bycie posłusznym i uzdolnionym*.

Jak pisze Beata Nowak, w procesie autokreacji człowiek ukierunkowuje swoje postawy, motywy działania i zachowanie na urzeczywistnianie upragnionych dóbr, kreśląc tym samym własną trajektorię życiową. Przez pryzmat przyjętej hierarchii wartości ocenia nie tylko własne zachowania i predyspozycje, ale również postawy i postępowanie innych ludzi. W obliczu zachodzących przeobrażeń społeczno-ekonomiczno-gospodarczych i pojawiających się nowych zagrożeń dla życia i funkcjonowania człowieka – personalnych, strukturalnych i globalnych człowiek zatracą poczucie bezpieczeństwa. Wartości zastępowane są przez antywartości, np. miłość przez przyjemność, dobro przez zło a prawda przez fałsz. Jedną z przyczyn, a zarazem skutkiem takiej sytuacji jest pluralizm relatywistyczny. Zmianie uległo myślenie i wartościowanie współczesnego człowieka, a w efekcie jego postawy i zachowania²⁴.

²⁰ Matuszewicz Cz., *Psychologia wartości*, PWN, Warszawa, 1975, s. 97.

²¹ Hejnicka-Bezwińska T., *Orientacje życiowe młodzieży*, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz, 1991, s. 67-69.

²² Czerwińska-Jasiewicz, M., *Koncepcje młodzieży na temat własnego życia – propozycja nowego modelu badań*, „Psychologia Rozwojowa” 2005 nr 10(4), s. 56-57.

²³ Ciecuch J., *Relacje między systemami wartości a przekonaniami światopoglądowymi w okresie dorastania*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.

²⁴ Nowak B. M., (2011), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, PWN, Warszawa 2011, s. 178.

Również Krystyna Ostrowska przyjmuje założenie o związku między zmianami w sposobach rozumienia i wartościowania rzeczywistości przez młodzież, a dynamiką i skalą zjawiska zachowań dewiacyjnych (w tym przestępczych) wskazując, że system wartości jest czynnikiem determinującym zachowania dewiacyjne młodzieży. Autorka szczegółowo badała, jaki system wartości preferuje młodzież będąca w konflikcie z prawem, a jaki młodzież, która nie była karana sędownie. Otrzymane wyniki badań wskazują, że przestępcy preferują inny system wartości, niż tzw. „nie przestępcy”. Różnice występują szczególnie w odniesieniu do takich wartości, jak uczestnictwo w życiu społecznym i praca zawodowa. Młodzież, która w przeszłości dopuściła się zachowań naruszających normy prawne, w odpowiedziach dotyczących celów i dążeń życiowych oraz najważniejszych cech charakteru wyróżniała m.in. zabawę, doraźne przyjemności, częste zmiany i ryzyko, a więc krótko mówiąc życie pełne wrażeń²⁵. Taki stan rzeczy spowodowany jest m.in. zmieniającym się sposobem rozumienia i wartościowania przez młodzież zjawisk społecznych. W efekcie skutkuje to coraz silniejszym preferowaniem przez młodych takich wartości, jak: *mocne doznania*, *wyszumienie się* czy *chwilowe przyjemności*, które są bardzo często realizowane za pomocą narkotyków, alkoholu czy „szybkiego seksu”.

Podsumowanie

Istnienie wpływu pomiędzy uznawanymi wartościami i ich hierarchią a zachowaniami i postawami człowieka, tak silnie akcentowany m.in. przez M. Rokeacha²⁶, można wyprowadzić z różnych przytoczonych koncepcji teoretycznych, niekoniecznie powstałych na gruncie socjologii dewiacji czy kryminologii. Przyjmując więc, że przez „wartość” rozumiemy wszystko to, co jest przedmiotem ludzkich pragnień, jest cenne i zarazem godne pożądaniami oraz stanowi zazwyczaj cel dążeń ludzkich, wskazać należy na niezwykle istotną kwestię wypracowania i ukształtowania w młodych ludziach właściwej i trwałej hierarchii wartości, co stanowi czynnik niezbędny do świadomego życia i podejmowania odpowiedzialnych decyzji, dokonywania pewnych

²⁵ K. Ostrowska, *W poszukiwaniu wartości*, Wydawnictwo Rubikon, Warszawa 2018, s. 112.

²⁶ Rokeach M., *The nature of human values*, The Free Press, New York 1973.

wyborów oraz przejawiania określonych zachowań, które pozostaną w zgodzie z oczekiwaniami społeczeństwa i obowiązującymi normami.

System wartości człowieka kształtuje się stopniowo, w miarę jego rozwoju i dorastania. Na każdym etapie życia uświadamiamy sobie kolejno, co jest dla nas ważne i według jakich reguł chcemy dalej żyć. Niekiedy problemem, zwłaszcza dla młodego człowieka w okresie dojrzewania jest „zagubienie” w wartościach, brak ich właściwej hierarchii oraz ciągle poszukiwanie i niejednokrotnie odnajdywanie antywartości, które nie są społecznie akceptowane, gdyż występują przeciwko ogólnie przyjętym normom. Właśnie we współczesnym świecie, gdzie stykają się ze sobą i „kłóca” odmienne światopoglądy i idee, szczególnie istotne jest, by już najmłodszym dzieciom wskazywać właściwy system wartości, który będzie stanowił pewnego rodzaju latarnię pokazującą kierunek postępowania, i pozwoli im przeżyć satysfakcjonujące życie ułatwiając funkcjonowanie w społeczeństwie.

Jeśli więc wartości mają tak doniosłe znaczenie, będąc przedmiotem ludzkich pragnień, nadając głębszy sens życiu i ludzkiej egzystencji, ale przede wszystkim stanowiąc niezwykle istotny czynnik regulacji naszego zachowania, to w pełni zasługują na to, aby uczynić je przedmiotem zainteresowania w pracy wychowawczej. Zresztą, jak pisze Łobocki, wychowanie nieoparte na wartościach (zwłaszcza uniwersalnych i ponadczasowych), nieodwołujące się do wartości człowieka jako osoby, wydaje się niepełne i powierzchowne. O wielkości moralnej człowieka nie decyduje bowiem wyłącznie przestrzeganie przepisów prawa ustalonego przez organa władzy państwowej. Decydują o tym zwłaszcza wewnętrznie uznawane przez niego wartości uniwersalne i ponadczasowe oraz konsekwentne ich przestrzeganie zgodnie z głosem własnego sumienia. Dzięki bowiem takiemu wychowaniu uwewnętrzniona hierarchia wartości i norm moralnych wywiera zwykle większy wpływ na postępowanie jednostki niż starannie przemyślane przepisy prawa stanowionego różniące się z uznawanym przez młodych ludzi systemem wartości. Przepisy prawa, co podkreśla Łobocki, sprzeczne z tymi wartościami budzą w młodych ludziach nie tylko nieufność, lecz także poniekąd usprawiedliwiają ich łamanie w sensie moralnym. Dlatego też pracy wychowawczej z dziećmi i młodzieżą, która stawia sobie za cel przyswajanie i uwewnętrznianie wartości, nie są w stanie zastąpić żadne przepisy prawa stanowionego.

Bibliografia:

- Allport G.W., Vernon P., Lindzey G., *Study of Values: Measuring the dominant interests in personality. Manual of directions*, Houghton Mifflin Company, Cambridge 1951.
- Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, Wyd. PWN, Warszawa 2020,
- Bartkowicz A., Węgliński A., *Skuteczna resocjalizacja*, Wyd. UMCS, Lublin 2008.
- Biel K., *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Wyd. WAM, Kraków 2008.
- Cieciuch J., *Relacje między systemami wartości a przekonaniami światopoglądowymi w okresie dorastania*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
- Cieciuch J., *Kształtowanie się system wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Wyd. Liberi Libri, 2013
- Carroll A., Durkin K., Hattie J., Houghton S., *Goal Setting among Adolescents: A Comparison of Delinquent, At-Risk and Not-At-Risk Youth*, "Journal of Educational Psychology" 1997 no. 89(3).
- Czerwińska-Jasiewicz, M., *Koncepcje młodzieży na temat własnego życia – propozycja nowego modelu badań*, „Psychologia Rozwojowa” 2005 nr 10(4).
- Hejnicka-Bezwińska T., *Orientacje życiowe młodzieży*, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz, 1991.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004.
- „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology”, Źródło: [http:// ijo.sagepub.com/](http://ijo.sagepub.com/), 2014.
- Jeffries McWhirter J. *Zagrożona Młodzież*, Wyd. PARPA, Warszawa 2011.
- Kozłowski P., *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls, Kraków 2016.
- Łobocki M., *Wartości źródłem wychowania*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.
- M. Łobocki, *Wybrane problemy wychowania*. Wyd. Uniwersytet M. C. Skłodowskiej, Lublin 2004.
- Frąckiewicz A., Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT, Toruń 2014.
- Marzec-Tarasińska A., *Wsparcie społeczne młodzieży zażywającej środki odurzające*, [w:] *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i*

- resocjalizacji*, (red.) Palak Z., Bartkowicz Z., Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.
- Matuszewicz Cz., *Psychologia wartości*, PWN, Warszawa, 1975.
- Noszczyk-Bernasiewicz M., *Funkcjonowanie szkolne nieletnich przed umieszczeniem w placówce resocjalizacyjnej – komunikat z badań*, w: (red.) B. M. Rzymelka-Nowak, *Współczesna szkoła w następstwie przemian społeczno-kulturowych. Studia i refleksje socjopedagogiczne, Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, PWN, Warszawa 2020.
- Nowak B. M., *Hierarchia wartości osób wykluczonych społecznie*, „Pedagogika” 2017 (R. XVI) / 1(63), s. 139–153.
- Oleś P., *Wartościowanie a osobowość, psychologiczne badania empiryczne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1989.
- Olszak-Krzyżanowska B., *Młodzież wobec nowych wyzwań. Wartości, orientacje i cele życiowe zielonogórskich maturzystów*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1992.
- Ostrowska K., *W poszukiwaniu wartości*, Wydawnictwo Rubikon, Warszawa 2018.
- Pieter J., *Psychologia filozoficznego światopoglądu młodzieży*, w: (red.) S. Szuman, J. Pieter H. Weryński, *Psychologia światopoglądu młodzieży*, Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, Warszawa 1933
- Pospizyl I., *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Prokosz M., *Aktywność społeczna młodzieży szkół średnich w środowisku wielkomiejskim*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
- Pytko L., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2005.
- Raport o schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych. Informacja o podstawowych problemach*. Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Nadzoru nad Wykonywaniem Orzeczeń. Warszawa 2005. Dokument elektroniczny, <http://ms.gov.pl/aktual/raport.rtf>.
- Robbins A., *Obudź w sobie olbrzyma*, Warszawa 2005.
- Rokeach M., *The nature of human values*, The Free Press, New York 1973.
- Rokeach M., & Ball-Rokeach S. J., *Stability and change in American value priorities, 1968-1981*, „American Psychologist” 1989 vol. 44(5), May 1989, p. 775-784

- Schwartz S. H., Bilsky W., *Toward a universal psychological structure of human values*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1987.
- Urban B., *Przestępczość młodzieży polskiej w okresie transformacji społeczno-ustrojowej na tle przestępczości ogólnej*, w: (red.) B. Urban, *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja młodzieży*, Mysłowice 2004.
- Urban B., Stanik J., *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Wyd. PWN. Warszawa 2008.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii* (Dz.U. 2005 Nr 179, poz. 1485).
- Wysocka E., *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Wilczyńska-Kwiatek A., Bargiel-Matusiewicz K., *Młodzież w obliczu zagrożeń społecznych*, w: (red.) B. Gulla, M. Wysocka-Pleczyk, *Przestępczość nieletnich*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Wyniki badań bieżących. Stan i struktura ludności na dzień: 31 XII 2000 i 31 XII 2015*, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx> (dostęp: 21.12.2020)
-

Hierarchy of values and the deviant behavior of youth

The article is an overview of relationship, which is very important from the point of view of upbringing, between the hierarchy of values preached by youth and the scale of deviant behaviors, including criminal one, that they manifest. The subject dependence, derived from various theoretical concepts, not necessarily based on the sociology of deviation or criminology (e.g. The learning theory), clearly indicates that the system of values of the youth exhibiting deviant behavior is different from the value system of adolescents whose socialization and upbringing is proceeding properly. The first mentioned group is mainly focused on the fruition of individual needs - often taking "shortcuts", they assess professional work and participation in social life differently. They highly value the so-called turbulent life (frequent changes, risks, fun, humor and momentary pleasures). They tend to accept the internal norms of their own (anti-social)

group that perceives the environment in a similar way, but do not include the so-called social standards in their behaviors.

Keywords: youth crime, youth behavior disorders, socially maladjusted youth, emotional disorders of young people, aggressive behavior, deviant behavior of youth, value system.

Hierarchia wartości a zachowania dewiacyjne młodzieży

Artykuł ma charakter przeglądowy i dotyczy bardzo istotnej z punktu widzenia wychowania zależności pomiędzy wyznawaną przez młodzież hierarchią wartości, a skalą przejawianych przez nią zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczych. Przedmiotowa zależność wyprowadzona z różnych koncepcji teoretycznych, niekoniecznie powstałych na gruncie socjologii dewiacji czy kryminologii (np. teoria uczenia się) jednoznacznie wskazuje, że system wartości u młodzieży przejawiającej zachowania dewiacyjne przedstawia się odmiennie niż o młodzieży, u której proces socjalizacji i wychowania przebiega prawidłowo. Ci pierwsi nastawieni są głównie na realizację indywidualnych potrzeb – często drogą „na skróty”, inaczej oceniają pracę zawodową i uczestnictwo w życiu społecznym. Wysoko cenią tzw. burzliwe życie (częste zmiany, ryzyko, zabawę, humor i chwilowe przyjemności). Skłonne są akceptować wewnętrzne normy własnej (aspołecznej) grupy podobnie postrzegającej otoczenie, natomiast nie włączają w zakres wyznaczników swego postępowania tzw. norm społecznych.

Słowa kluczowe: przestępczość młodzieży, zaburzenia w zachowaniu młodzieży, młodzież niedostosowana społecznie, zaburzenia emocjonalne młodzieży, zachowania agresywne, system wartości, hierarchia wartości.